

Om förutsättningar för sammanhang i barns uppväxtmiljö

Solveig Mårtensson

Solveig Mårtensson är forskarassistent i kulturgeografi vid Lunds universitet och har där i åtskilliga år arbetat med anknytning till det sktidsgeografiprojektet, lett av T Hägerstrand. Artikeln är huvudsakligen grundad på innehållet i de två publikationer som tas upp som referenser. Det empiriska material som redovisas i diagramform insamlades vintern 1974–75 vid en undersökning av samtliga barn inom kommunal barnomsorg i en medelstor kommun. Diagrammen exemplifierar en mera generell framställning av den inverkan som samhällets verksamhetsrutiner – främst arbetstider – kan tänkas ha för att skapa förutsättningar eller försvåra möjligheter för förskolebarns utveckling, känsla av trygghet, stimulans och socialisering.

Upprepning och förändring

Dagens samhälle ter sig i flera avseenden väsentligt annorlunda än det samhälle som dagens föräldrar, planerare eller beslutsfattare växte upp i. Det finns ett glapp mellan erfarenheterna som är större än vad det varit tidigare mellan två generationer. Det finns ju än så länge knappast några vuxna som tillbringat sin barndom i så pass storskaliga bostadsområden som de som byggdes för cirka tio år sedan, eller i en social miljö med så ensartade kontakter eller oregelbundna rutiner som många av dagens småbarn gör. Modern stadsmiljö och verksamhetsorganisation ger helt andra förutsättningar för barns verksamheter och kontakter – och därigenom helt andra erfarenheter – än vad tidigare uppväxtmiljöer erbjöd.

Vilken sorts beslutsfattare, planerare, medborgare, föräldrar och medmänniskor växer just nu upp där? Hur pass väl kan vi vuxna sätta oss in i hur det dagliga livet ter sig för förskolebarn nuförtiden? Jag tror att tabeller och statistiska uppgifter är dåliga hjälpmedel för en sådan inlevelse. Också verbala beskrivningar behöver kompletteras. Här kommer jag att använda en grafisk beskrivningsmetod som jag funnit vara till hjälp för att bli sätta sig in i barns situation.

Det dagliga livet i vårt samhälle kan karakteriseras av upprepning och förändring. Vi har en överväldigande mängd tidsregler, rutiner, som styr våra aktiviteter: Arbetstider, tidtabeller, öppettider, skolscheman, mottagningstider, sammanträdestider osv. Men rutinerna kan vara mycket olikartade för olika verksamhetsområden, och de kan av många skäl snabbt förändras. På liknande sätt kan vi se upprepning och förändring när vi rör oss i den fysiska miljön: Stora, enhetliga boendeområden där samma synintryck upprepas avbryts av helt annorlunda, ensartade arbets- eller rekreationsområden.

Upprepning och förändring i lämplig avvägning är också en viktig sida av livskvalitén. Upprepning ger säkerhet och trygghet, förändring ger stimulans och bidrar till utveckling. Vilket av detta som känns viktigast för en människa kan variera mellan olika

.....
Upprepning ger säkerhet och trygghet, förändring ger stimulans och bidrar till utveckling.
.....

Stark misstanke om att det för många barn är fel sorts upprepningar med enahanda, specialiserade områden och samma sorts människor – fel sorts variation med oregelbundna dagliga rutiner och transporter mellan osammanhängande miljöer.

stadier i livsrytmen, och det finns säkert också stora individuella skillnader i vad som man finner vara en önskvärd balans eller växling mellan stabilitet och trygghet å ena sidan och omväxling, stimulans å den andra.

Ser vi på barnens uppväxtmiljö så kan vi också beskriva den i dessa avseenden och undersöka vilka möjligheter den ger till trygghet och stimulans. Men när jag gör det och försöker följa hur verksamhets- och kontaktmöjligheterna presenterar sig under en längre, sammanhängande period, så känner jag en stark misstanke om att det för många barn är fel sorts upprepningar med enahanda, specialiserade områden och samma sorts människor – fel sorts variationer med oregelbundna dagliga rutiner och transporter mellan osammanhängande miljöer. Några diagram längre fram skall illustrera detta.

Sektorer och sammanhang

Varje sektor eller verksamhetsområde ställer upp sina tidsregler och har sina lokaliseringsprinciper för att dess verksamheter skall fungera så friktionsfritt och effektivt som möjligt. När vi i vårt dagliga liv skall ta oss genom olika sektorer så får vi försöka jämka ihop aktiviteter och tider. I varierande utsträckning kan vi ändra på tider eller påverka lägen, och ibland hamnar vi i pressade situationer när vi känner att dagsprogrammet inte alls utformas så som vi skulle önska. Dagen förefaller splittrad och vi ser knappast något sammanhang i vad vi gör på längre sikt; det tycks inte leda mot något mål. Vi vill ju se mål och mening i vad vi gör och se att våra dagliga verksamheter leder mot något. På liknande sätt vill var och en se sig själv i ett meningsfullt sammanhang i förhållande till människor i omgivningen och därigenom känna trygghet, tillit och egenvärde. Detta har stor betydelse i alla åldrar, för

vuxna såväl som för barn. Just dessa livskvalitetsaspekter betonas ju i förskolans pedagogiska program, och det är därför viktigt att se närmare på hur pass samhällets uppbyggnad i tid och rum skapar förutsättningar för att en sådan målsättning skall kunna förverkligas.

Att se på barnens situation ur dessa aspekter är synnerligen viktigt också av ett annat skäl. En del människor har tillräckligt med resurser för att ändra på en situation som de är missnöjda med – t ex byta arbetsplats eller bostad – medan andra känner sig oförmögna att göra annat än att finna sig i förhållandena. Små barn är i det här avseendet mycket resurssvaga. De kan inte själva reda ut var problemen finns och ändra på arrangemangen. De kan bara hoppas att de vuxna rätt kan tolka deras reaktioner. Mycket ankommer då på de vuxnas inlevelseförmåga.

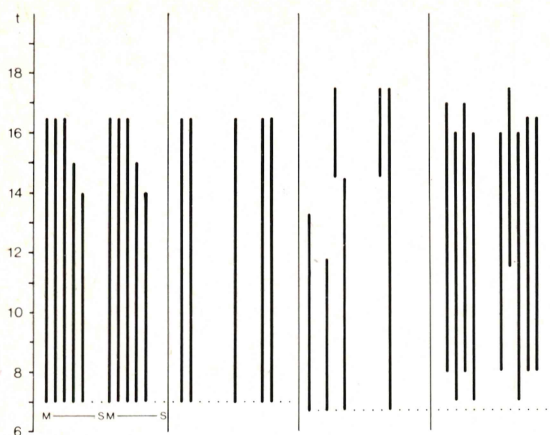
I mina diagram vill jag beskriva hur möjligheterna till främst sociala kontakter – men även till sammanhängande verksamheter – kan te sig under en längre period för några grupper av förskolebarn. Intresset koncentreras till barn inom kommunal barnomsorg, men synsättet och beskrivningsmetoden kan lätt användas för andra kategorier. I exemplen lägger jag stor vikt vid tidsorganisationen för verksamheter i samhället. Det förklaras bl a av att jag under åtskilliga år varit knuten till ett forskningsprojekt som studerat sambandet mellan rumslig organisation och möjlig tidsanvändning, allokering av samhällets fysiska tillgångar och konsekvenserna därav i människors dagliga liv.

Arbetslivets tidsrutiner

En stor del av de vuxna familjemedlemmarnas tid går åt till förvärvsarbete. Arbetstider ligger som ett fastlåst block, och kring detta måste man sedan inordna de övriga sysslorna i hushållet och andra besök utanför bostaden. Eftersom små barn är så beroende av vuxna, så styrs deras liv indirekt av

Arbetstiden ligger som ett fastlåst block, och kring detta måste man sedan inordna de övriga sysslorna i hushållet och andra besök utanför bostaden.

Figur 1

Inbokade vistelsetider för fyra barn under 14 dagar på sjukhusets daghem (varje linje motsvarar en dag med början på måndagen – M – längst till vänster). Barnet längst till vänster kan betecknas som regelbundet heltidsbarn (modern undersköterska) medan nästa barn är ett regelbundet deltidbarn (modern deltidssamarbetande undersköterska). Därefter följer ett oregelbundet deltidbarn (modern deltidssamarbetande sjuksköterska) och slutligen ett oregelbundet heltidsbarn (modern heltidssamarbetande sjuksköterska). Inbokade tider innebär de uppgifter om beräknat tillsynsbehov som föräldrarna var 14:e dag lämnar in till daghemmet. Barnens faktiska vistelsetid i barngruppen blir kortare och mera splittrad, eftersom sjukdomar och dylikt gör att de inte kan utnyttja all inbokad tid. I figuren ovan framträder inte heller hela omsorgsbehovet, eftersom detta kan finnas också före och efter daghemmets öppethållande (se även figur 2).

samhällets rutiner. Det gäller också barnens möjligheter till kontakt med varandra, som vi skall se senare.

De flesta som förvärvsarbetar har normal arbetstid, dvs den är förlagd till dagtid och innebär lediga veckoslut. Men en del av dem som är sysselsatta inom sådana sektorer som transporter, tjänster och rekreation måste arbeta när majoriteten har ledigt. Dessutom innefattar förvärvsarbete en rad verksamheter som måste pågå kontinuerligt, tex olika former av vård och tillsyn. Cirka en tredjedel av samtliga förvärvsarbetande arbetar för närvarande åtminstone delvis utanför normal arbetstid och 21 % har både oregelbundna och avvikande arbetstider. En växande andel av dem har sk turlistetider, dvs arbetstiden är förlagd till olika delar av dygnet enligt

ett fast tjänstgöringsschema, vilket gäller en period som inte understiger en vecka. Sådana tider är vanliga inom den offentliga sektorn, tex trafikpersonal och inom vårdområdet (se fig 1 och 2). Andelen

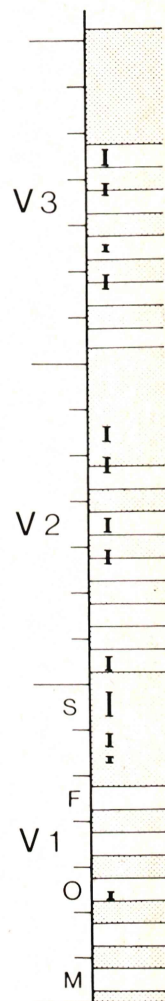
Figur 2

Figuren kan illustrera hur barnomsorg kan ses ur olika synvinklar. Diagrammet omfattar tre veckor. Familjen i detta exempel omfattar en fyraåring och hans mamma, ensam familjeförsörjare med sjukvårdsutbildning. Ur familjens synvinkel behöver hon förvärvsarbete och därmed behövs hjälp utifrån för barnomsorg.

Samhället har stort behov av sjuksköterskor och kan också avsätta en plats åt fyraåringen på det daghem som ligger i anslutning till sjukhuset. På grund av resursbrist kan kommunen bara erbjuda barnomsorg under normal arbetstid och under fem dagar i veckan (vita fält i stapeln). Man har också en "parkeringsregel" som anger att barn skall lämnas och hämtas i anslutning till föräldrarnas arbete. (varigenom tex två deltidsbarn kan dela på en daghemsplats).

För barnet medför moderns arbetstider (grova vertikala linjer i stapeln) tillsammans med parkeringsregeln att vistelsen på daghemmet och kontaktarna med barnen där blir mycket sporadisk. En del av de andra barnen har liknande vistelsetider och gruppansättningen blir mycket fluktuerande (se också figur 3).

Daghemmet räcker heller inte till utan måste under kvällar och veckoslut kompletteras med andra former av barnomsorg, framför allt privat dagmamma. För modern krävs mycken planering för att få rutinerna att passa ihop och för barnet är detta en mycket instabil uppväxtmiljö – åtminstone i de avseenden som jag behandlar här. (Figuren och kommentarerna hämtade direkt ur Referens 1).

sysselsatta med oregelbundna och avvikande arbetstider torde successivt öka. En förkortad arbetsdag kan också medföra en ökning i detta avseende.

Än så länge är samhället huvudsakligen anpassat till den 70-procentiga majoritet som har normala arbetstider, men den växande heterogeniteten i samhällets tidsrutiner måste då medföra ökade påfrestningar för den enskilde och för hushållen som skall få verksamheter av olika slag – kontakter med olika sektorer – att passa samman (figur 2).

De sociala konsekvenserna av sådana varierande arbetstider är viktiga att hålla ögonen på. Det är inte bara den dagliga hemmarutinen som kommer att variera mellan olika familjer, utan också växlingen mellan arbetsdagar och arbetsfria dagar. Grupper med olikartade arbetstider får givetvis små möjligheter att träffas på fritiden. Barnen i ett bostadsområde får olika hemmarutiner, framför allt om vi ser på dem som tillhör hushåll där samtliga vuxna förvärvsarbetar.

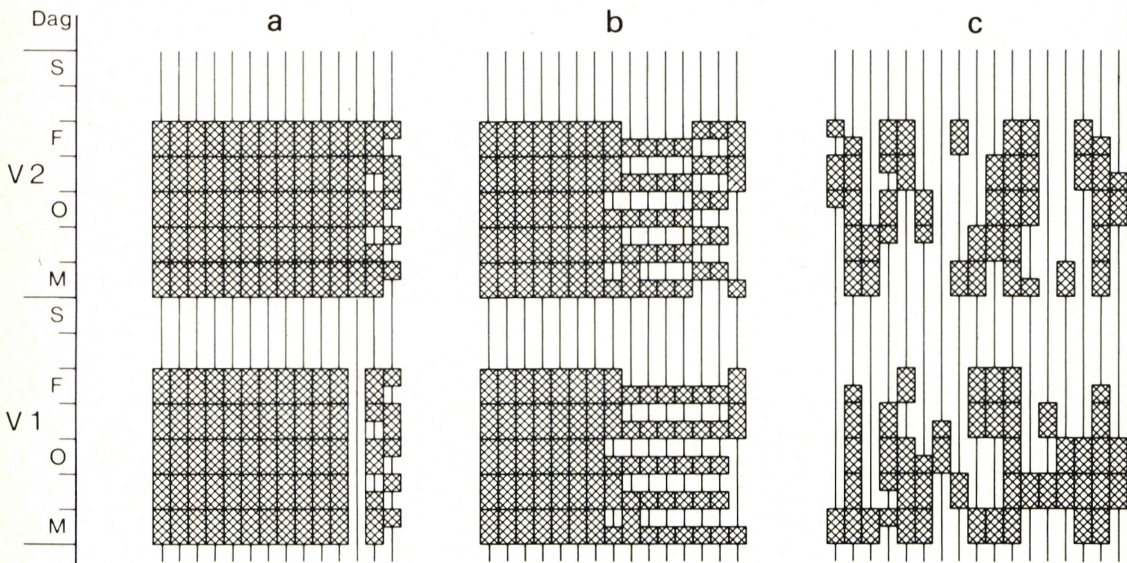
Barngruppens rutiner.

I barngruppen möts – eller bör mötas – barn från olika hushållstyper med olikartade hemmarutiner.

Men där måste alla följa det gemensamma dagliga programmet med bestämda mat- och sovtider, sago- stunder och lekperioder. Verksamheterna i barngruppen måste vara genomtänkta och planerade, såväl med tanke på att barnen skall ha meningsfull och utvecklande tillvaro där, som med tanke på de personalresurser som finns tillgängliga vid olika delar av dagen.

Föräldrarnas arbetstider avspeglas mycket väl i barnens inbokade vistelsetider i barngrupperna – och detta av flera skäl (fig 3). Otillräcklig tillgång på daghemsplatser gör tex att två barn med deltidsarbete föräldrar får dela på en plats och därför inte kan vara i barngruppen annat än på deltid. Omtanke om barnen gör vidare att man rekommenderar föräldrar att förkorta barnens vistelse på daghemmet så mycket som möjligt genom att lämna och hämta dem i omedelbar anslutning till arbetet. Men i båda fallen kan det ses som parkeringsregler: Man kan inte i större utsträckning ta hänsyn till att barnen behöver sammanhang i sin vistelse utanför hemmet. De lämnas in och hämtas ut oberoende av vad som just för tillfället pågår i den miljön, åtminstone i sådana fall då föräldrarna också måste passa kollek-

Figur 3

Inbokade vistelsetider under två veckor för barnen vid tre daghemsavdelningar (åldersgrupper 3–5 år). Varje barn representeras av en linje och skrafferade block anger daghemsvistelse (hel- eller halvdag). Avdelningarna tillhör tre olika daghem: a är kommunens äldsta, där nästan alla barn är heltidsbarn, b tillhör kommunens nyöppnade daghem med en stor andel av halvtids/deltidsbarn och c daghemmet i anslutning till sjukhuset, där en majoritet av barnen har oregelbundna vistelsetider.

Av en god barnmiljö kan vi kräva att det skall finnas sammanhang mellan olika verksamheter, såväl under en dag som under en följd av dagar.

tivtrafikens tidtabeller.

Förutsättningarna för att få sammanhang i det dagliga livets verksamheter och känna trygghet i en grupp av väl bekanta varierar betydligt mellan de tre barngrupperna i figur 3. Av en god barnmiljö kan vi kräva att det skall finnas sammanhang mellan olika verksamheter, såväl under en dag som under en följd av dagar: Omfattande sysslor kan påbörjas en dag och fortsättas och kanske avslutas nästa dag. Gruppsamtal kan bygga på händelser och samtal från tidigare dagar, berättelser kan ha karaktär av följetong som löper under en rad av dagar. Men sådana sammanhang kan deltidsbarn och oregelbundna barn gå miste om. De får inte höra slutet på berättelsen, de missar viktiga led i en inlärningskedja, de får inte vara med om tillfredsställelsen med att fullborda ett bygge eller vara med om en i förhand planerad utflykt. Vilka barn (vilken grupp) har man föreställt sig när man utformat förskolans målsättningar?

Vi kan se en tydlig konflikt här: Ju mer av kontinuitet och sammanhang man strävar efter i barngruppens verksamheter och ju mer pedagogiskt ambitiös man är, desto svårare kan det bli för oregelbundna barn som bara kommer i kontakt med osammanhängande bitar av det pedagogiska programmet. Hur pass förvirrad blir man då som barn?

Kontakttillfällen och kontaktstabilitet.

Diagrammen i figur 3 kan illustrera funderingar angående behovet av fasta rutiner för att barnet skall känna trygghet och få hjälp med sin tidsuppfattning. Vidare skulle vi kunna ha det som en utgångspunkt för en diskussion om barngruppens lämplighet för inlärnin g. Det kan också vara underlag för funderingar kring vilken betydelse vistelsetiderna kan ha för möjligheterna till djupare kontakter mellan barnen i en grupp och mellan barn och vuxna. Det är ju inte bara en fråga om att barn skall träffa andra barn

utanför den egna familjen – även om det är en nog så viktig aspekt i dessa dagar när familjestorleken och barnantalet successivt minskar. Det är också frågan om att barn skall få tillfälle att etablera djupare kontakter, utveckla bindningar till olika personer. Bindningarna ger inte bara barnet ett intryck av att det är en personlighet och att det hör samman med någon. Barnet får också stöd för uppfattningen att dess egna handlingar får konsekvenser som kan beräknas, och detta är grundläggande för att de skall utveckla initiativ och ansvarskänsla, anses det. Men för att sådana bindningar skall kunna växa fram så måste det finnas stabilitet i relationerna.

För det enskilda barnet är därför troligen grupp-sammansättningen och gruppens stabilitet en minst lika viktig sida av barnmiljön. För de allra minsta barnen är välkända ansikten en trygg komponent i miljön och för de något äldre blir de välkända lek-kamraterna viktiga i det dagliga livet. I en grupp där de flesta är regelbundna heltidsbarn finns stora möjligheter att bilda varaktiga kamratkretsar och lek-grupper. Sådana möjligheter begränsas däremot i en grupp där barnens vistelsetider är olika och också varierar mellan olika dagar. I det empiriska materialet framträder detta speciellt i barngrupperna på sjukhusets daghem. Hur känns det då att sporadiskt hamna i en grupp vars sammansättning är olika från gång till gång? Mycket få vuxna torde vara hänvisade till så starkt fluktuerande grupper i samarbetet på arbetsplatsen.

Men stabilitet och förändring måste också studeras i ett mycket längre tidsperspektiv för att vi skall kunna fånga upp mera genomgripande förändringar i barnens miljö och få en bild av hur ofta sådana inträffar, tex till följd av familjens flyttning eller byte av tillsynsformer. Det är emellertid svårt att få

Ju mer av kontinuitet och sammanhang man strävar efter i barngruppens verksamheter och ju mer pedagogiskt ambitiös man är, desto svårare kan det bli för oregelbundna barn som bara kommer i kontakt med osammanhängande bitar av det pedagogiska programmet.

För de allra minsta barnen är välkända ansikten en trygg komponent i miljön och för de något äldre blir de välkända lekkamraterna viktiga i det dagliga livet.

material till sådana longitudinella studier. Ett exempel skall jag dock visa på. Det anknyter till vad jag i början nämnde om tendensen till att dela upp samhället i speciella områden, att renodla miljöer och sortera upp människor i likartade grupper. Många av oss anser nog att den omgivning där barnen huvudsakligen vistas skall vara anpassad för barn, anpassad till deras behov och aktiviteter. Detta avspeglas till exempel i regler och praxis för minimi-areal för lektytor ute i bostadsområden. Vi har framför allt en långt utvecklad samling regler för samhällets barnomsorg. Denna blir därigenom en aktivitet bland andra ute i samhället som skall ske i en avgränsad och tillrättalagd del av omgivningen; barnmiljön kommer att betraktas som en speciellt utformad miljö, en speciell box att placera barnen i. Det kan vara motiverat att stoppa många andra verksamheter i boxar på ett sådant sätt, men är det i längden önskvärt att göra så med små barn? De

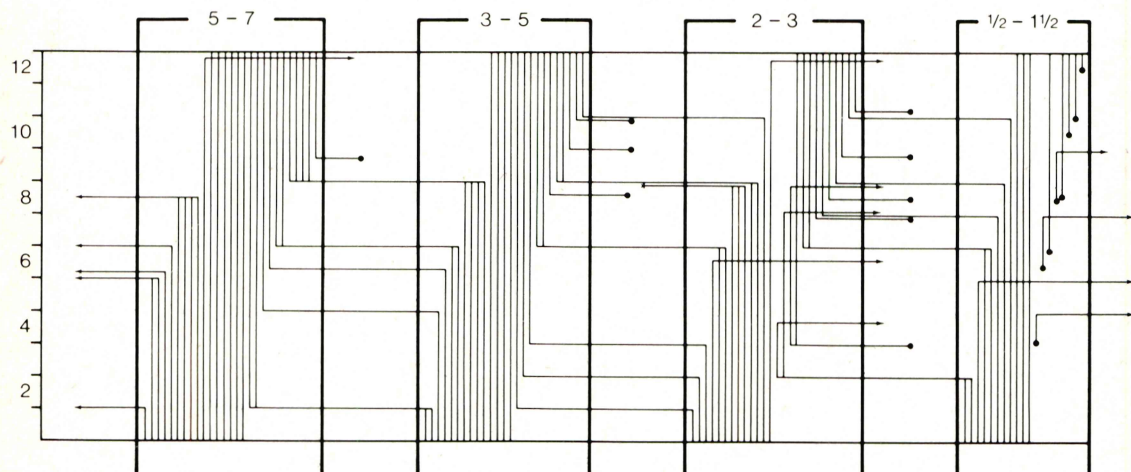
Hur känns det då att sporadiskt hamna i en grupp vars sammansättning är olika från gång till gång? Mycket få vuxna torde vara hänvisade till så starkt fluktuerande grupper i samarbetet på arbetsplatsen.

skall ju vara fullt sysselsatta med att skaffa sig erfarenheter av hur samhället är uppbyggt och hur omvärlden fungerar.

Idéerna om den specialiserade barnmiljön avspeglas också i hur man på många håll åldersgrupperar barnen i daghemmen. Man sammanför barn på ungefär samma utvecklingsnivå och med likartade materialbehov och leksätt (fig 4). När efterfrågan är stor på daghemsplatser och man vill utnyttja alla platserna hela tiden blir följden att små barn hamnar i ett karriärflyttningssystem. Hela tiden, från månad till månad, förändras grupsammansättningen. En annorlunda form är syskongrupperna vilka ger en mindre exakt tillrättalagd miljö men kanske mer av trygghet, åtminstone för de oregelbundna barnen.

Vilka vuxna kan då barnen komma i kontakt med och hur ser det mönstret av kontakttillfällen ut? För det första kan vi konstatera att det är en mycket

Figur 4

Barns flyttningar under tolv månader (vertikala axeln) mellan de fyra avdelningarna på ett åldersgrupperat daghem (barnens ålder anges överst i diagrammet). Varje barn representeras av en linje. En punkt anger inskrivning och en pil flyttning till annan omsorgsform eller ut ur området. De sjuåriga barnen slutar på sommaren för att i augusti börja i grundskolan. Flyttning mellan grupper äger dock rum vid alla tider under året. Figuren ger också en uppfattning om gruppernas stabilitet över tiden.

begränsad kategori av befolkningen som är engagerad i barnomsorg. Barnens kontakter med vuxna över 30-årsåldern och med män överhuvudtaget är mycket begränsade. Den bilden skulle sedan kunna kompletteras med en översikt över vilka vuxna som barnen träffar på i de andra delmiljöerna som de passerar genom i sitt dagliga liv.

Med avseende på kontakttillfällen och kontaktstabilitet ser vi på daghemmen ett svårlost problem, en tidsallokeringskonflikt. Daghemmet är inte bara en plats för barnens samvaro, det är också en arbetsplats för ett antal vuxna, med deras krav och önskemål om arbetstidens längd och förläggning. Förskollärare med egna småbarn har samma önskemål om goda arbetstider som andra småbarnsföräldrar, och därför kan arbetsscheman bli mycket komplicerade. Men när dessa scheman ställs samman med barnens i en del fall oregelbundna vistelsetider så ser vi att många barn under långa tider hänvisas till olika vuxna utan någon större regelbundenhet.

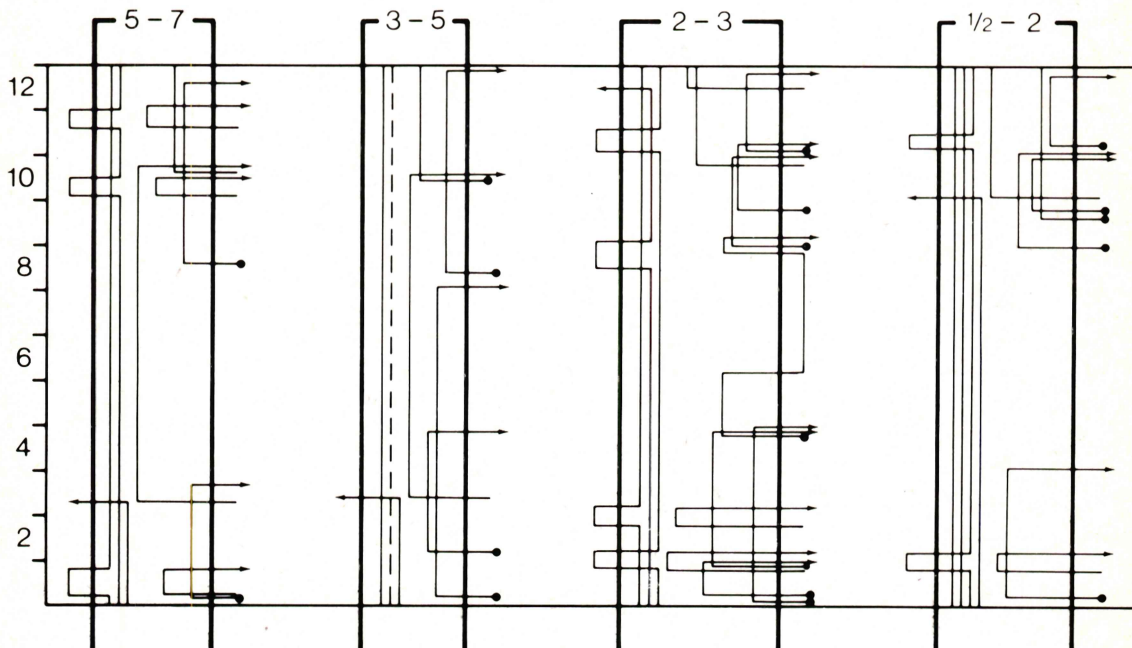
Kontinuiteten i vuxenkontakterna kan också studeras i ett längre perspektiv. För att en djupare

När dessa scheman ställs samman med barnens i en del fall oregelbundna vistelsetider så ser vi att många barn under långa tider hänvisas till olika vuxna utan någon större regelbundenhet.

kontakt skall uppstå måste nog samvaron sträcka sig över åtskilliga månader. Ser vi på omsättningen av tex daghemspersonal under ett år (fig 5), så urskiljer vi två grupper: Dels utbildad personal med lång anställning, dels praktikanter med förhållandevis korta vistelsetider, ofta sex veckor. Följden blir att barnen gång på gång får vara med om att vuxna försvinner när de börjat bli bekanta. Vad vet vi egentligen om vilka effekter sådana relationsbrott kan få på längre sikt?

Diagrammen i figurerna 3, 4 och 5 bör lämpligen ställas intill varandra. Då framträder den stora föränderligheten i barnens sociala miljö tydligt, och

Figur 5

Personalens flyttningar under 12 månader till och från de fyra avdelningarna på ett daghem (jämför figur 4). Inom varje avdelning representerar linjerna till vänster fast anställd personal och linjerna till höger vikarier och praktikanter av olika slag. Den streckade linjen innebär deltidsanställning.

De oregelbundna barnen får ju verkligen en träning i att leva med ytliga, sporadiska kontakter såväl med de jämnåriga som med vuxna i barngruppen. Man kan bara hoppas att kontakterna är desto stabilare och tryggare i andra delar av barnets totala miljö.

Återigen måste man fråga sig: Skulle vi vuxna vilja vistas i och arbeta i en så pass föränderlig miljö, utan stöd av klocka, schema och planeringskalender? Blir då barnens sociala erfarenheter sådana att de som äldre blir obenägna att utveckla sociala relationer, rädsla för att fästa sig vid en annan människa, när de fått dåliga erfarenheter av att bli lämnade av dem som de kommit att tycka om? De oregelbundna barnen får ju verkligen en träning i att leva med ytliga, sporadiska kontakter såväl med de jämnåriga som med vuxna i barngruppen. Man kan bara hoppas att kontakterna är desto stabilare och tryggare i andra delar av barnets totala miljö.

Avslutning

Det är nödvändigt att vi är medvetna om att förändringar i arbetslivet indirekt påverkar barnmiljön. Vi vet att i framtiden kommer en större del av sysselsättningen att finnas inom vårdsektorn, arbete som i stor utsträckning måste ligga på avvikande arbetstider. Andelen enförälderhushåll förefaller att fortsätta att öka. Många småbarnsföräldrar har svårt att hitta vuxna "reserver" som kan ställa upp och hjälpa till när tiderna inte passar ihop. Hur passar en sådan framtidsbild ihop med hur vi idag ordnar och planerar samhällets barnomsorg? Finns det utrymme för större flexibilitet så att den ändå kommer att kunna ge även "avvikande" barn en god uppväxtmiljö? Många andra frågor inställer sig när man ser eftertänksamt på diagrammen. Kan vi på något sätt i dag stödja barn med instabila rutiner? Kan arbetslivets tidtabeller ändras så att dessa barn i framtiden blir färre, i stället för som nu, ständigt fler? Och vilken typ av forskning behövs för att vi så snart som möjligt skall få fram mer kunskap om hur förutsättningarna i samhällsmiljön öppnar och stänger möjligheter för barns positiva utveckling?

1. Mårtensson, S: Barnets utveckling och vårt sätt att arbeta och bo. I: Tankar kring livskvalitet. Red: C-A Acking. W Ekstrand Bokförlag, Lund 1978.
2. Mårtensson, S: On the formation of biographies in spacetime environments. Medd fr Lunds univ geograf inst, Avhandlingar. Lund 1979. (under tryckning).

HULTAFORS SANATORIUM

Sveriges största helårskurort

Högt naturskönt läge.

Rika behandlingsresurser.

Sjukgymnastik, massage, medicinska bad, stor inomhusbassäng, bastu och solbad vid egen sjö, tennisbana, gymnastiksal med badminton och bordtennis etc.

Överläkare: Dr N. Blomstedt

Behandling av invärtes sjukdomar, led-sjukdomar, ämnesomsättningsrubbningar, hjärtsjukdomar, tillstånd orsakade av överansträngning och stress.

Prospekt och upplysningar genom
"Rumsbeställningen" Hultafors
Sanatorium, tel. 033/950 50.
Postadress: 510 35 Bollebygd.